

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**БІОГРАФІЮ
БІОГРАФІКА
БІОГРАФІСТИКА**

Збірник праць Інституту біографічних досліджень

Електронне наукове видання

Засноване в 2022 році

Випуск 2

Людина науки у вітчизняній біографіці

Матеріали ХІХ Біографічних читань, присвячених
пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних
досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора
Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003)

(Київ, 7 червня 2023 року)

Київ 2023

УДК 016:929(477)(066)

Biography. Біографіка. Біографістика : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2023. – Вип. 2. – 215 с.

Збірник наукових праць та матеріалів Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячений проблемам теорії і методології біографіки, актуальним питанням її досвіду, сучасному стану й перспективним завданням розвитку. Другий випуск збірника містить тези доповідей і повідомлень учасників ХІХ Біографічних читань «Людина науки у вітчизняній біографіці», що відбулися 7 червня 2023 року в Києві.

Видання орієнтоване на науковців, які працюють у галузі біографіки, біобібліографії, соціальних комунікацій, електронних ресурсів біографічної інформації, а також на широке коло осіб, котрі цікавляться вітчизняною історією та культурою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (головний редактор); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (заступник головного редактора); О. В. Плющик, канд. філол. наук (секретар редколегії); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; О. Є. Бондарева, д-р філол. наук, проф.; Т. В. Добко, д-р наук із соц. комунікацій; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; В. В. Томазов, д-р іст. наук; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Салата Оксана Олексіївна, доктор історичних наук, професор
Романенко Олена Віталіївна, доктор філологічних наук, професор

Публікується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 7 від 12.10.2023 р.

У разі передруку публікацій посилання на збірник «Biography. Біографіка. Біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the "Biography. Biographica. Biographistica" collection.

© Національна академія наук України, 2023

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2023

Дослідження персоналій українських учених і діячів культури: традиційні підходи і нове прочитання

УДК 56(29.477.43/.44):929Зборжевський

Западенко Ігор Валентинович,

<https://orcid.org/0000-0001-9341-4760>,

заступник директора з наукової роботи,

Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»,

Межибіж, Україна,

i.zapadenko@gmail.com

НАТУРАЛІСТ ВОЙЦЕХ ЗБОРЖЕВСЬКИЙ: ПОЧАТОК НАУКОВОГО ШЛЯХУ В МЕДЖИБОЖІ

На основі документів висвітлюється початковий період діяльності викладача й натураліста-аматора Войцеха Зборжевського (1796–?): його служба в Меджибізькому училищі та палеонтологічні відкриття в регіоні.

Ключові слова: XIX століття, природничі науки, аматори, навчальні заклади, палеонтологія, Меджибіж, Поділля.

XIX століття в науці, зокрема, у природничій можна назвати часом талановитих аматорів. Завдяки цим зацікавленим і освіченим (найчастіше в інших фахових сферах) людям відбулися накопичення, обробка та осмислення колосального матеріалу польових і лабораторних досліджень. Це піднесло тогочасну науку на новий щабель, заклало доказові передумови сучасного розуміння світу. Одним з таких талановитих аматорів-науковців був учитель малювання й математики, а за покликанням натураліст (насамперед, палеонтолог) Войцех Зборжевський.

Деталі життєпису Зборжевського, за винятком деяких аспектів учительської й дослідницької діяльності, відомі лише в найзагальніших рисах. Інший польський науковець енциклопедичного діапазону знань, Зигмунт Глогер, наприкінці XIX ст. писав, що біографія Зборжевського невідома. Проте, в епоху інформаційних технологій та оцифрованих

бібліотек ми можемо знайти та верифікувати більше фактів про цього непересічного науковця.

У польській «Універсальній енциклопедії» 1868 р. про Войцеха Зборжевського зазначено таке (тут і далі переклад наш — *І.З.*): «Сучасний натураліст, народжений на Поділлі, був викладачем математики в Кременецькому ліцеї, потім виконував обов'язки вчителя в Полтавській гімназії, наприкінці оселився в Москві. У 1830 р. разом з Ейхвальдом здійснив наукову подорож Волинню, Поділлям і Литвою і був для нього надзвичайно корисним як у дослідженнях, так і у виданих ним працях, що сам Ейхвальд у тих самих працях з найвищою вдячністю визнає. На його думку, Зборжевський є одним з найкращих сучасних польських натуралістів, особливо в галузі палеонтології» [8]. Участь в експедиції Волинню й Поділлям члена-кореспондента російської Академії наук Карла Ейхвальда є найяскравішим періодом діяльності Войцеха Зборжевського, що відзначено також в інших виданнях.

Проте, тут пропущено один факт — його тривала робота в повітовому училищі, створеному у своєму замку в містечку Меджибожі Подільської губернії князем Адамом Єжи Чарторийським, куратором Віленського освітнього округу. Училище діяло з 1819 р. по 1841 р.; у період до Листопадового повстання (1830–1831 рр.) князь-засновник особисто дбав про якість викладацького складу та підпорядкував Меджибівську повітову «школу» зверхності відомої Волинської гімназії (з 1819 р. — ліцею). Всебічно обдарований Войцех Зборжевський, який закінчив курс Волинської гімназії в тому ж 1819 р., одразу отримав місце вчителя малювання в Меджибівському училищі.

У статті з історії Волинського ліцею (зауважимо, що цей фрагмент біографії Войцеха Зборжевського довелося процитувати зі статті українського науковця, який станом на 2023 рік залишається головним редактором і автором публікацій у кількох «індексованих наукових журналах», що видаються в Росії, і не приховують імперської спрямованості) С. Дегтярьов пише про Зборжевського (називаючи його *Войтехом Яковичем*), що в 1832 р. той мав 38 років: «Походив з подільських дворян. Служив у чині колезького секретаря (X клас). Він був одним з небагатьох, хто не отримав вищої освіти, але це компенсувалося наявністю серйозного викладацького досвіду. В. Я. Зборжевський був випускником ще Волинської гімназії у 1819 р., після чого був призначений вчителем малювання в **Мендзирицьке**

[тут і нижче виділення наше — I.З.] повітове училище, де прослужив сім років. Там-таки він почав викладати математичні дисципліни, механіку, архітектуру. Вільно володів французькою, німецькою, англійською і латиною. Маючи вельми втішні рекомендації від керівництва **Мендзиржецького** училища і за розпорядженням правління Віленського університету, був призначений на посаду вчителя арифметики і геометрії в Волинський ліцей» [4, с. 5]. Проте, автор процитованих рядків плутає дійсне місце першої служби Зборжевського Меджибіж (польською *Międzybóž*) у Подільській губернії — з Межирічем (польською *Międzyrzecz*) на Волині. Утім, з огляду на проросійську заангажованість автора цитати, незнання ним польської та української мов не дивує.

Є прямі свідчення роботи Войцеха Зборжевського в Меджибізькому повітовому училищі. У прибутково-витратній книзі училища за 1823 р. міститься запис: «Місяць квітень <...> 42. 16[-0] Вчителю малювання й. п. Войцехові Зборжевському згідно з резолюцією правління імператорського Віленського університету за № 906 від 13 березня 1823 і доручення дирекції подільських шкіл в листах за № 135 від 27 березня і за № 162 від 11 квітня заплачено 200 [руб.]» [2]. Ця висока одноразова виплата Зборжевському порівняно зі звичайною платнею іншим вчителям (у середньому 40 руб.) є винятковою, оскільки вона є заохоченням провінційного вчителя за дослідницький внесок у наукову діяльність Віленського університету.

Уже згаданий вище Глогер наводить витяг з акту візитації Меджибізького повітового училища 1825 р., де зазначено: «Вчитель Войцех Зборжевський навчав у 3-му класі топографії і малюванню предметів нерухомих органічних, у 4-му топографії і малюванню предметів неорганічних і штучних. У першорічному відділі 5-го класу: малюванню мап топографічних, хорографічних та ін., техніці, перспективі, статисти загальній і прикладній, про центр ваги, про розподіл тиску на опори, про рівновагу тіл, міцність на розрив, злам, згинання та ін. У другорічному відділі 5-го класу Зборжевський навчав архітектурі, зокрема початкам архітектоніки, їх поєднанню в частини та цілісності архітектурні, застосуванню в різноманітних будівлях і сільському будівництву» [6, с. 326].

Для нас же заслугоує на увагу, що саме в містечку на Поділлі, яке отримало свою літописну назву *Межибоже* через локацію між Богом і Божком (сучасні річки Південний Буг і Бужок), Войцех

Зборжевський робив свої палеонтологічні розвідки й відкриття як самостійно, так і з експедицією Карла Ейхвальда. Густав Бельке, коли писав про фундаментальну (на свій час) працю Ейхвальда *Zoologia specialis...*, зазначив: «Крім власних досліджень Ейхвальда вміщено там деякі спостереження проф. Зеновича, а ще більше Войцеха Зборжевського, який викладав спочатку в Меджибожі, а потім у Кременці. Цей скромний і сповнений різнобічних знань натураліст, який нині мешкає, здається, у Полтаві, знайшов і описав багато нових видів скам'янілих молюсків, чудовою колекцією яких володіє» [3, с. 8].

Польський історик ХІХ ст. Ян Майоркевич в одному з опублікованих листів звинувачував відомого палеонтолога Ейхвальда ні більш ні менш як у привласненні наукових напрацювань *вченого, але незнаного* аматора-натураліста. Майоркевич стверджував, що «половина праці п. Ейхвальда належить п. Зборжевському» [7, с. 147]. Нині складно стверджувати, чи дійсно мав місце такий факт, а чи підставою для закиду була виключно неприязнь історика-поляка до палеонтолога-німця, яку Майоркевич висловлював неприховано. Об'єктивно ж можемо зазначити, що Ейхвальдом і Зборжевським в окремих питаннях існувала наукова дискусія. Однак, наводячи у своїх публікаціях результати роботи останнього, Ейхвальд і вказував його авторство, і зазначав місця, де відбулися знахідки, зокрема й Меджибіж. Якесь непорозуміння між науковцями, можливо, все ж таки відбулося (і не факт, що з їхньої власної ініціативи), але було залагоджене. Адже кілька довідкових видань ХІХ ст. в словникових статтях про Войцеха Зборжевського приділяють мало місця його життєпису, і багато — схвальній оцінці його праці Ейхвальдом.

Про колекцію фосилій, яку було зібрано Зборжевським за багато років, згадується в багатьох публікаціях. На час знайомства з Ейхвальдом називають її обсяг у 4000 зразків, а на 1840 рік — уже 20000. Початок пошуку, колекціонуванню та систематизації скам'янілостей було покладено Зборжевським ще в Меджибожі, і на його честь Ейхвальд увів до наукового обігу один з відкритих вчителем-дослідником викопних видів молюсків під назвою *Argonauta zborzewskii* [5, с. 35]. Цей вид був знайдений та описаний Зборжевським в Меджибожі під час розвідок на берегах Божка. Загалом у систематиці викопних молюсків присутні названі його ім'ям *Raphanulina zborzewskii*, *Cellulina zborzewskii*, *Nassa zborzewskii* та інші види, які описано натуралістом-аматором і в меджибізький, і в кременецький період його служби.

Зборжевського зазвичай називають польським натуралістом або науковцем російської імперії [1], однак, його життя, викладацька й дослідницька діяльність почалися і майже цілком пройшли в Україні: у Меджибожі, Кременці та Полтаві. Відтак Войцех Зборжевський по праву має займати місце в історії науки в Україні, а подільське містечко Меджибіж має бути зазначене як місце початку його перших палеонтологічних пошуків та відкриттів.

1. Зборжевский. *Русский биографический словарь*. Санкт-Петербург, 1897. Т. 7. С. 306–307.

2. 1823. *Центр. держ. іст. архів України*. 707. Оп. 341. Спр. 11. Арк. 15.

3. Belke G. Rys historyi naturalnej Kamieńca Podolskiego, poprzedzony krótką wiadomością o pracach uczonych w przedmiotach geologii, paleontologii, botaniki i zoologii, w Polsce w XIX wieku. Warszawa : Drukarnia Gazety Codziennej, 1859. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=22789>.

4. Degtyarev S. I. Teachers of Exact and Natural Sciences of Volyn Lyceum: Materials for the Biography. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*. 2015. Vol. 3, no. 1. P. 4–11. DOI: 10.13187/Zhmnp.2015.3.4.

5. Eichwald K. E. von. Zoologia specialis quam expositus animalibus tum vivis : tum fossilibus potissimum Rossiae in universum et Poloniae in species. Vilnae : J. Zawadzki, 1830. DOI: <https://doi.org/10.5962/bhl.title.51803>.

6. Gloger Z. Obraz statystyczny szkół w guberniach zachodnio-południowych cesarstwa w latach 1825–1826 na podstawie raportu urzędowego. *Biblioteka Warszawska*. 1885. Vol. IV. S. 323–338.

7. Majorkiewicz J. Uczony a nieznanomy naturalista polski Wojciech Zborzhewski. *Pisma pomniejsze*. Warszawa, 1852. Vol. 2. P. 147–163. URL: <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/181448/edition/192056>.

8. Zborzewski (Wojciech). *Encyklopedia Powszechna*. Warszawa, 1868. Vol. 28. S. 416. URL: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=28419>.

UDC 56(29.477.43/.44):929Zborzhewski

Ihor Zapadenko,

<https://orcid.org/0000-0001-9341-4760>,

Deputy Director,

State Historical and Cultural Reserve "Mezhybizh",
Medzhybizh, Ukraine,
i.zapadenko@gmail.com

NATURALIST WOJCIECH ZBORZHEWSKI: BEGINNING OF SCIENTIFIC BIOGRAPHY IN MEDZHYBIZH

Based on documents, the early period of the biography of the professor and amateur naturalist Wojciech Zborzewski is clarified: his work at the Medzhybizh school and his paleontological discoveries in the region.

Keywords: XIX century, natural sciences, amateurs, educational institutions, paleontology, Medzhybizh, Podolian province.

УДК 050.48:311.314(477.54):929Голяховський

Янкул Олексій Миколайович,

<https://orcid.org/0000-0002-1244-4536>,

доктор філософії (PhD) з історії та археології,
провідний фахівець,

Центр українських студій та краєзнавства

імені академіка П. Т. Тронька,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

Харків, Україна

o.m.yankul@karazin.ua

ЯКІВ ГОЛЯХОВСЬКИЙ — ПЕРШИЙ УКЛАДАЧ СТАТИСТИКО-ІНФОРМАЦІЙНИХ ВИДАНЬ НА ХАРКІВЩИНІ

На основі документів, які зберігаються в Державному архіві Харківської області, реконструйовано частину (з 1829 р. до 1871 р.) життєвого й творчого шляху першого укладача статистико-інформаційних видань на Харківщині — Якова Голяховського (1829–?).

Ключові слова: Яків Голяховський, Харківський губернський статистичний комітет, «Пам'ятна книжка Харківської губернії», Харків, періодика.

Одним із цінних джерел з історії Харківщини другої половини XIX ст. є «Пам'ятна книжка Харківської губернії» (видавалася в період